

Poznań 25.07.2019 r.

Dr hab. Anna Matuszczak, prof. nadzw. UEP
Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Oli Barei-Wawryszuk pt. *Determinanty przestrzennej koncentracji lokalnych systemów żywnościowych*, napisanej pod kierunkiem dr hab. Jarosława Gołębińskiego, prof. SGGW, wykonana na zlecenie Prodziekana ds. Nauki Wydziału Ekonomicznych SGGW pismem z dnia 7.05.2019 r.

1. Informacje ogólne

Recenzowana rozprawa liczy 175 stron. Składa się ze streszczenia, siedmiu rozdziałów oraz podsumowania, a także bibliografii, wykazów i załączników. Spis literatury zawiera ok. 170 pozycji monograficznych i artykułów, w tym ok. $\frac{1}{3}$ w języku obcym, głównie angielskim. Jej skład ubogacają materiały źródłowe (m.in. Komisji Europejskiej, Głównego Inspektoratu Weterynarii, Głównego Urzędu Statystycznego). Rozważania zawarte w pracy uzupełniają 51 tabel oraz 38 rysunków.

Przedmiotem badań empirycznych były determinanty przestrzennej koncentracji podmiotów będących częścią lokalnych systemów żywnościowych. Zostały one podzielone na czynniki przestrzenno-środowiskowe, ekonomiczne, społeczno-kulturowe i techniczno-technologiczne. Jednocześnie analiza dotyczyła podmiotów związanych ze sprzedażą bezpośrednią, rolniczym handlem detalicznym oraz działalnością marginalną, lokalną i ograniczoną, czyli zajmujących się produkcją, przetwórstwem lub sprzedażą produktów pochodzenia zwierzęcego w ramach systemów identyfikowanych z regionem produkcji. Cezura czasowa pracy dotyczy 2017 r., dla którego wykorzystano rejestr podmiotów prowadzących sprzedaż bezpośrednią, rolniczy handel detaliczny oraz

działalność marginalną, lokalną i ograniczoną produktów pochodzenia zwierzęcego udostępniany przez Główny Inspektorat Weterynarii. Dla bardziej ogólnych analiz (np. sektora agrobiznesu) odnosi się do lat 2015-2017. Przestrzeń analizowana w pracy dotyczy obszaru Polski, w ujęciu wojewódzkim i częściowo powiatowym.

Każdy z czterech wyróżnionych czynników opisywały wskaźniki zaczerpnięte z Banku Danych Lokalnych. Do badań empirycznych zebranych danych wykorzystano różnorodne metody, w tym: graficzne prezentacje rozmieszczenia przestrzennego podmiotów, analizę współczynników lokalizacji, graficzne prezentacje nierównomierności rozkładu zmiennych (krzywa Lorenza i indeks Giniego), analizę struktury poszczególnych grup podmiotów pod kątem specjalizacji, obliczenie globalnych i lokalnych statystyk autokorelacji przestrzennej Moran I oraz indeksu Getisa-Orda G. Kluczową metodą identyfikacji determinant koncentracji przestrzennej analizowanych podmiotów były nieparametryczne modele regresji. Metody te okazały się adekwatne dla realizacji założonych celów oraz problemów badawczych i pozwoliły na określenie oraz ocenę analizowanych zależności.

2. O znaczeniu tematu rozprawy, celach, hipotezach oraz problemach badawczych

Podjęty przez Doktorantkę temat **ma znaczenie niebagatelne – można śmiało powiedzieć, że jest to jedna z pierwszych prac w Polsce traktująca kompleksowo o determinantach przestrzennej koncentracji lokalnych systemów żywnościowych. To nie jest jedynie objawowy raport o tym, gdzie, ile i jakie podmioty w ramach tych systemów występują, ale także studium identyfikacji związków i zależności zachodzących w tym obszarze rynku, determinowanych zarówno przez kwestie ekonomiczne, przestrzenne, środowiskowe, czy społeczne. Stąd też wysoko oceniam podjęty problem badawczy, wypełniający niewątpliwie lukę w literaturze krajowej.**

Deklarowanym głównym celem rozprawy jest identyfikacja czynników przestrzenno-środowiskowych, ekonomicznych, społeczno-kulturowych i techniczno-technologicznych determinujących koncentrację przestrzenną podmiotów zajmujących się sprzedażą bezpośrednią, rolniczym handlem detalicznym oraz działalnością marginalną, lokalną i ograniczoną (s. 11). Cel główny ma być realizowany za pośrednictwem czterech celów cząstkowych dotyczących:

1. zdefiniowania i charakterystyki lokalnych systemów żywnościowych;
2. prezentacji przestrzennego rozmieszczenia podmiotów zajmujących się produkcją, sprzedażą i przetwórstwem produktów pochodzenia zwierzęcego tworzących lokalne systemy żywnościowe;
3. charakterystyki specjalizacji i koncentracji przestrzennej podmiotów zajmujących się produkcją, sprzedażą i przetwórstwem produktów pochodzenia zwierzęcego tworzących lokalne systemy żywnościowe;
4. określenia i oceny autokorelacji przestrzennej podmiotów zajmujących się produkcją, sprzedażą i przetwórstwem produktów pochodzenia zwierzęcego tworzących lokalne systemy żywnościowe.

Realizując powyższe cele **potwierdzone zostały dwie z trzech hipotez rozprawy: po pierwsze, iż czynniki determinujące koncentrację przestrzenną podmiotów działających w ramach lokalnych systemów żywnościowych oraz zajmujących się produkcją, sprzedażą i przetwórstwem produktów pochodzenia zwierzęcego są zróżnicowane w zależności od formy organizacyjno-prawnej podmiotów; po drugie, że czynnikami w największym stopniu determinującymi koncentrację przestrzenną podmiotów są zmienne przestrzenno-środowiskowe. Pierwsza hipoteza została odrzucona, mianowicie nie potwierdziło się, że podmioty działające w ramach lokalnych systemów żywnościowych i zajmujące się produkcją, sprzedażą i przetwórstwem produktów pochodzenia zwierzęcego rozmieszczone są w postaci skupisk na terenie Polski. Uzyskane wyniki pozwoliły stwierdzić, że trudno mówić o tworzeniu się struktur**

klastrowych, raczej mamy do czynienia z losowością w zakresie struktury przestrzennej analizowanych podmiotów.

Na podstawie lektury pracy uważam, że sformułowanie celu głównego, hipotez badawczych i celów szczegółowych jest prawidłowe i daje możliwości oryginalnego rozwiązania problemu naukowego, jak i wykazania ogólnej wiedzy teoretycznej Doktorantki. Podkreślić należy poprawność metodyczną prowadzonych wywodów.

Struktura podziału treści w rozprawie jest poprawna. Zawiera ona sześć teoretyczno-empirycznych części, zespolonych ze sobą dedukcyjną metodą badań. Autorka przedstawiła w prawidłowym porządku wynikania najpierw teoretyczne podstawy lokalizacji i koncentracji przestrzennej działalności gospodarczej, sięgając do teorii lokalizacji, koncentracji, klasteryzacji, a także geografii ekonomicznej, nowej geografii ekonomicznej i ekonometrii przestrzennej. Kolejno omówiła czynniki kształtujące procesy lokalizacji i koncentracji przestrzennej działalności gospodarczej, by dokonać przeglądu badań empirycznych, które zostały wykonane dotychczas w tym zakresie. Następnie przybliżyła sektor agrobiznesu w Polsce, by przejść dalej do przedstawienia lokalnych systemów żywnościowych jako elementu tegoż sektora. Zróżnicowanie i zależności przestrzenne lokalnych systemów żywnościowych w Polsce, także na poziomie województw i powiatów, stanowiły dalszą część rozważań. Ostatni rozdział traktuje o czynnikach determinujących koncentrację przestrzenną sprzedaży bezpośredniej, handlu detalicznego i podmiotów marginalnych, lokalnych i ograniczonych. Z obowiązku recenzenta muszę podkreślić, że tytuł tego rozdziału (siódmego) jest niepoprawny metodycznie, gdyż jest on dokładnie taki sam jak tytuł rozprawy doktorskiej. W takiej sytuacji rodzi się pytanie po co są wszystkie wcześniejsze rozdziały i rozważania, skoro zachodzi taka tożsamość? Pracę kończy klasyczne podsumowanie. Dodać należy, że pierwszy rozdział jest metodycznym i pełni rolę Wstępu. Warto podkreślić, że podstawowymi dla rozprawy są trzy ostatnie rozdziały w przeważającej części empiryczne, gdzie Doktorantka dokonuje zapowiedzianych analiz,

które pozwalają na weryfikację postawionych hipotez. **Uznaję te rozważania za kluczowe dla tematu rozprawy, gdyż właśnie tam Autorka ujawnia zróżnicowanie i zależności przestrzenne lokalnych systemów żywnościowych oraz wskazuje na czynniki ich przestrzennej koncentracji.**

Rozprawa ujmuje przejrzystością, a zarazem jasnością przeprowadzanych wywodów. Autorka właściwie nie ulega pokusie ubocznych wątków, aczkolwiek w niektórych miejscach, o czym dalej, poszerzenie dywagacji wydaje się być wskazane, w innych zaś zostały one „rozdęte”, więc wymagałby skrócenia, szczególnie, gdyby Autorka rozważałaby publikację treści rozprawy, o czy będzie mowa dalej.

Niemniej stwierdzam, że cele, zarówno główny, jak i szczegółowe, uznać należy za uzasadnione, mogące być przedmiotem dysertacji doktorskiej. Na docenienie zasługuje również warsztat ekonometryczny. Autorka posłużyła się zapowiedzianym zestawem metod, dobrze dopasowanych, by zrealizować postawione cele i zweryfikować hipotezy badawcze. Na podkreślenie zasługuje także względnie sprawne wnioskowanie i uogólnienia płynące z badań empirycznych oraz fakt, że podjęta przez Autorkę tematykę należy uznać za niszową, gdyż znajdujemy względnie niewiele opracowań w zakresie produkcji lokalnej, w tym także analiz empirycznych.

3. Ocena wyników badań

W tym stanie rzeczy za **oryginalny wkład badawczy Autorki do wiedzy ekonomicznej i podstawowe osiągnięcie badawcze** zaprezentowane w pracy uważam podjęcie próby wskazania czynników determinujących przestrzenną koncentrację lokalnych systemów żywnościowych.

Do najważniejszych osiągnięć badawczych zaliczam następujące ustalenia, iż:

UNIwersYTET EKONOMICZNY W POZNANIU

1. Działalność podmiotów w ramach lokalnych systemów żywnościowych, które zajmują się produkcją, przetwórstwem oraz dystrybucją artykułów rolno-żywnościowych wpisuje się w ideę zrównoważonego rozwoju regionu.
2. W poszczególnych województwach występują różne specjalizacje w ramach produkcji, sprzedaży i przetwórstwa produktów pochodzenia zwierzęcego tworzących lokalne systemy żywności. Zróżnicowanie specjalizacji zależy także od grupy podmiotów – czy są to podmioty sprzedaży bezpośredniej, rolniczego handlu detalicznego czy marginalne, lokalne i ograniczone.
3. Nie występują zależności przestrzenne pomiędzy analizowanymi podmiotami, co może przesądzać o losowości ich rozkładu. Dodatkowo trudno uznać, że mamy w tym wypadku do czynienia ze strukturą klastrową podmiotów zajmujących się produkcją, sprzedażą i przetwórstwem produktów pochodzenia zwierzęcego tworzących lokalne systemy żywnościowe.
4. Koncentracja przestrzenna i lokalizacja podmiotów sprzedaży bezpośredniej determinowana jest czynnikami ekonomicznymi, podmiotów handlu detalicznego – czynnikami przestrzenno-środowiskowymi, zaś pozostałych marginalnych, lokalnych i ograniczonych prócz czynników przestrzenno-środowiskowych także społeczno-kulturowymi.
5. Najsilniejszą determinantą koncentracji przestrzennej analizowanych podmiotów są czynniki przestrzenno-środowiskowe, co wynika z dostępu surowców na danym terenie, tradycji i specyficznych metod produkcji dla danej lokalizacji, czy instytucjonalnie ograniczonego zasięgu prowadzenia produkcji i sprzedaży.

Wymieniane wyżej twierdzenia mają charakter ogólniejszych wniosków z badań. Dowodzą one oryginalności koncepcji badawczej Autorki, która założyła już na wstępie potrzebę badań empirycznych tytułowych czynników przestrzennej koncentracji lokalnych systemów żywnościowych.

4. Uwagi dyskusyjne

Lektura rozprawy nasuwa też uwagi dyskusyjne, a także kilka wątpliwości, które jednakże nie umniejszają jej walorów merytorycznych. I tak, pierwszą kwestią, która wymaga komentarza jest przyjęty w niniejszej pracy zestaw wskaźników wykorzystanych do budowy nieparametrycznych modeli regresji. Doktorantka pisze (s.19), że „Wskaźniki zostały wybrane na podstawie subiektywnej oceny autora dostępnych danych lokalnych. Każdy z uwzględnionych wskaźników znajduje uzasadnienie w teorii lokalnych systemów żywnościowych [...]”. O ile podział przyjętych w pracy czynników determinujących działalność lokalną jest najbliższy klasyfikacji przedstawionej przez W. Budnera (s. 33), o tyle dobór wskaźników je opisujących sprawia wrażenie nie do końca związanych z problemem badawczym. Owszem, niektóre z przyjętych wskaźników znajdują uzasadnienie w literaturze przedmiotu (np. wskaźnik bezrobocia, nakłady inwestycyjne, itp.), tak inne (np. współczynnik feminizacji) nie mają takiego umocowania, a Autorka nie przytacza takich teorii. Jakie zatem przesłanki zdecydowały o tym, że wskaźnik ten zasilił czynnik społeczno-kulturowy? Inne pytanie dotyczy zakwalifikowania turystycznych obiektów noclegowych do czynników techniczno-technologicznych. Wspomniany W. Budner definiuje, że wynikają one z postępu naukowego i technicznego, przez co należy rozumieć najczęściej innowacje. Dyskusyjne jest zatem, czy należą do nich turystyczne obiekty noclegowe.

Pewną wątpliwość budzi również tytuł rozdziału 3 w stosunku do zawartej w nim treści. Doktorantka deklaruje (s. 41) „przeprowadzenie szczegółowej analizy funkcjonowania rolnictwa oraz przemysłu spożywczego” w ujęciu dynamicznym, jak sugeruje tytuł rozdziału. Czy na podstawie trzech lat (2015-2017) można wyciągać wnioski dotyczące zmian zachodzących w sektorze? Raczej nie. Autorka przykładowo pisze (s. 41), że „obserwuje się malejącą liczbę podmiotów rolnictwa i przemysłu spożywczego”. Owszem, liczba tych podmiotów spadła w 3-letnim okresie, ale jest to zmiana na poziomie 0,6%. Poza tym trudność w wyciąganiu wniosków potwierdza tabela

11, zawierająca m.in. dynamiki wybranych wskaźników przemysłu spożywczego. W wielu przypadkach trudno wyciągnąć jednoznaczne wnioski (np. dynamika importu/eksportu wyrobów tytoniowych, czy dynamika eksportu artykułów spożywczych). Sugeruję, by w przypadku ewentualnej publikacji pracy doktorskiej rozszerzyć te analizy na dłuższy okres, np. często spotykany w tego typu badaniach dla wybranych lat (1990, 1995, 2000, 2005, 2010, itd.), co pozwoli na uchwycenie zmian, jakie zachodzą w sektorze agrobiznesu w Polsce w ujęciu dynamicznym.

Kolejna kwestia dotyczy roli rolnictwa, leśnictwa i rybołówstwa w gospodarce narodowej. Doktorantka „lekką ręką” pisze (s.42), że powyższe są „bardzo ważnymi elementami gospodarki narodowej”, gdyż „[...] rolnictwo odpowiada za 2,2% polskiego PKB”. Ten wniosek wydaje się nieco absurdalny w obliczu tak nikłego wkładu rolnictwa, leśnictwa i rybołówstwa do PKB. Zauważa się, że bez względu na ustrój czy poziom rozwoju gospodarczego kraju, oczywistym jest fakt, że rolnictwo jest słabszym partnerem jako dział gospodarki narodowej, co wynika z ułomnej zdolności do akumulowania i prowadzenia produkcji rozszerzonej. Badania pokazują, że rola tego sektora w systemie gospodarczym zmniejsza się, ale nie słabnie, o czym pisał już A. Woś. To pierwsze widać przez pryzmat malejącego zatrudnienia oraz bezpośredniego wkładu w tworzenie produktu krajowego brutto, to drugie wyraża potrzeba uwzględnienia funkcji rolnictwa jako obszaru, w którym zarządza się zasobami naturalnymi.

Dyskusyjna jest także zawartość podrozdziału 3.3., gdzie Doktorantka zapowiada omówienie tendencji w sektorze agrobiznesu. Tendencja jest prawidłowością zarysowującą się w rozwoju czegoś, którą określa się najczęściej na podstawie analizy dynamiki badanych zjawisk. Tymczasem Autorka omawia pokrótce cztery teoretyczne koncepcje rozwoju rolnictwa, co ma się ni jak do tytułu tego podrozdziału, a następnie sygnalizuje trzy nurty związane z produkcją żywności typu convenience, ekologiczną oraz produktów tradycyjnych i regionalnych (przy których czyni nieco przydługą, zbędny wywód „techniczny” związany z systemami certyfikacji). Czytelnik oczekiwałby w tym

miejszu większej „dawki” danych statystycznych opisujących tytułowe tendencje, których w tym podrozdziale zabrakło.

Jak już wspomniano wyżej, zastrzeżenia budzą niektóre przyjęte w części teoretycznej wskaźniki do budowy modelu drzewa regresyjnego za pomocą algorytmu CART oraz modelu skonstruowanego algorytmem warunkowych drzew wnioskowania. Wątpliwości potwierdzają się w części empirycznej, w rozdziale siódmym, gdzie Autorka świetnie i logicznie wyjaśnia przykładowo pozytywny związek pomiędzy koncentracją przestrzenną handlu detalicznego a gęstością zaludnienia czy kryterium Leader, jednak nie czyni tego w przypadku również pozytywnego związku ze zmienną Feminizacja, czy Ludność \geq 69. Pojawia się zatem zarzut, który jest częstym wobec młodych badaczy zafascynowanych najnowszym warsztatem analitycznym, iż nie jest sztuką „włożyć” do modelu zmienne, bo program je „przemiel” i coś „wyrzuci”, obliczonego prawidłowo statystycznie, spełniającego założenia. Kluczowymi jest sens i logika badanych związków. Zatem w jaki sposób wyższa liczba kobiet przypadająca na mężczyzn sprzyja zagęszczeniu podmiotów rolniczego handlu detalicznego, czy też innych form organizacyjno-prawnych? Wskaźnik ten jest relatywnie często występującym w kontekście ważności predykcji zmiennych analizowanych form (tabela 51), zatem warto byłoby wyjaśnić ten związek. Innym, nieco kłopotliwym wskaźnikiem jest zmienna Odpady, czyli odpady komunalne zebrane selektywnie w relacji do ogółu odpadów komunalnych zebranych w ciągu roku (%). O ile zrozumiała jest argumentacja, że zmienna ta może obrazować dbałość o środowisko naturalne w regionie, o tyle pozytywny związek między selekcją odpadów i zagęszczeniem rolniczego handlu detalicznego jest zastanawiający.

Z innych szczegółowych uwag zauważam pewne drobne niedostatki warsztatowe, jak: brak syntez cząstkowych przeprowadzonych na koniec poszczególnych rozdziałów, występowanie (nielicznych) błędów literowych, czy pomyłka w legendzie rysunku 21, co nie sprzyja staranności pracy. Doktorantka raz mówi o sobie Autor, innym razem Autorka – warto byłoby to ujednoczyć.

5. Konkluzje

Przechodząc do ostatecznej konkluzji stwierdzam, iż **przedstawiona przez mgr Ołę Bareję-Wawryszuk rozprawa doktorska pt. *Determinanty przestrzennej koncentracji lokalnych systemów żywnościowych* zawiera oryginalny wkład badawczy i istotnie wzbogaca wiedzę ekonomiczną na temat ważnego w sektorze agrobiznesie ogniwa, jakim są lokalne systemy żywnościowe. Przedsięwzięcie badawcze Autorki oceniam jako ambitne. Rzetelnie zostały wykonane badania. Autorka z sukcesem zrealizowała zakładany cel i zweryfikowała hipotezy badawcze. Praca została dobrze zaprojektowana koncepcyjnie i wykonana. Jest to dojrzała naukowo dysertacja, w której Doktorantka udowodniła zdolność do samodzielnego formułowania i rozwiązywania ważnych problemów i wykazała się sprawnym warsztatem badawczym, charakteryzującym się przejrzystością, logiką i konsekwencją, zaś formułowane oceny i wnioski inspirują do dalszych przemyśleń i dyskusji. Rozprawę uznaję przeto jako udane przedsięwzięcie naukowe, umiejętnie łączące wątek teoretyczny z analizą empiryczną. Złożoność materii, którą przyszło Doktorantce się zajmować nie stała się przeszkodą w realizacji tego trudnego tematu. Tym samym uważam pracę p. mgr Oli Barei-Wawryszuk za spełniającą warunki stawiane rozprawom doktorskim z zakresu nauk ekonomicznych i wnosząc do Rady Wydziału Nauk Ekonomicznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie o dopuszczenie Autorki do jej publicznej obrony.**

Kierownik
Katedry Makroekonomii
i Gospodarki Żywnościowej

Dr hab. Anna Matuszczak, prof. nadzw. UEP